

Ağd r d erm ni vandalizmi

M. M. Dov, Nizami.

Məqalədə, tarixi faktlara və materiallara əsaslanaraq XX yüzilliyin sonlarında Azərbaycan Respublikasının Ermənistan tərəfindən müharibəyə cəlb olunması və Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən Azərbaycana qarşı apardığı hərbi əməliyyatların ağır nəticələri öyrənilmiş, Ermənistanın hərbi müdxiləsi ilə Azərbaycanın Ağdərə ərazisində maddi mədəniyyət abidələrinin dağıdılması, məhv edilməsi faktları, habelə hərbi müdaxilə nəticəsində Ağdərənin təbiətinə, ekologiyasına, iqtisadiyyatına vurulmuş ziyan hərtərəfli və yüksək olaraq tədqiq edilmişdir.

XX yüzilliyin 80-ci illərində Qədim Azərbaycan torpaqları hesabına «Böyük Ermənistan dövləti» yaratmaq planlarını həyata keçirmək üçün başda «Daşnak-sütyun» partiyası olmaqla, bütün millətçi erməni təşkilatları və komitələri fəaliyyət dairələrini genişləndirərək, açıq təbliğata başlamışdılar.

Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar milli ədavətin ilk qurbanları oldu. Ermənistanda dövlət səviyyəsində gizli silahlı dəstələr yaradılır və azərbaycanlıları dədə-baba yurdundan zorla qovub çıxarmaq istiqamətində iş aparılırdı. 1988-ci ilin yanvarında Qafan və Mehri rayonlarından ilk qaçqınlar Azərbaycana pənəh gətirdilər. Fevralın 19-da İrəvanda «Ermənistanı türklərdən təmizləməli», «Ermənistanda ermənilər yaşamalıdır» kimi millətçi sularla mitinqlər keçirildi. Bundan ruhlanan Dağlıq Qarabağ erməniləri Xankəndinlə mitinq və nümayişlər keçirərək Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirməsi tələbini irəli sürdülər [1].

1988-ci il fevralın 24-də Əsgəran rayonunda ermənilər 2 gənci qətlə yetirdilər və 19 nəfəri yaralayaraq ağır Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıları öz dədə-baba yurdlarından çıxarmaq üçün ermənilər Sumqayıt fitnəkarlığını törətdilər. Əvvəlcədən planlaşdırıldığı kimi, ermənilər istədiklərinə nail oldular. Onlar azərbaycanlılara qarşı mənfi ictimai rəy yarada bildilər. Sumqayıt hadisələrindən sonra qanlı antitürk hərəkatı daha geniş xarakter aldı [2].

1991-ci il avqustun 8-də Ermənistan SSR-də azərbaycanlıların dədə-baba torpaqlarından kütləvi şəkildə qovulmasının sonuncu mərhələsi başa çatdı. Ermənistandakı 185 Azərbaycan kəndindən 250 min nəfər azərbaycanlı öz dədə-baba yurdlarından didərgin düşdü [3].

SSRİ rəhbərliyinin ikili mövqeyi hadisələri gərgin məcraya yönəltdi. 1989-cu ilin yanvarında SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti «Azərbaycan SSR-in DQMV-də xüsusi idarəçilik formasının tətbiqi haqqında» qərar verdi. Ermənipərəst A.Volskinin rəhbərliyi ilə Moskva-

ya tabe olan Xüsusi İdarə Komitəsi (XİK) yaradıldı. Bundan sonra DQMV əməli olaraq Azərbaycana tabeçilikdən çıxarıldı. 1989-cu ilin iyulunda Xankəndində yaşayan bütün azərbaycanlı əhali-si (14 min nəfər) şəhərdən çıxarıldı. Azərbaycanın demokratik qüvvələrinin tələbi ilə SSRİ Ali Soveti 1989-cu il noyabrın 28-də XİK-ni ləğv etdi [4].

SSRİ rəhbərliyinin təsirli tədbirlər görməməsi nəticəsində Ermənistan SSR Ali Soveti dekabrın 1-də «Ermənistan SSR və Dağlıq Qarabağı birləşdirmək haqqında qərar» qəbul etdi. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü kobudcasına pozuldu [5].

Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların öz dədə-baba yurdlarından deportasiya edilməsindən ruhlanan Ağdərə rayonunda yaşayan ermənilər daha fəal siyasi aksiyalar keçirməyə başladılar. 1988-ci ilin əvvəllərindən Ağdərədə erməni əhali-si ardi-arası kəsilməyən kütləvi mitinqlər, nümayişlər keçirdi [6]. Fevral ayının 15-18-də Ağdərə rayon sovetində sessiya keçirildi və DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən çıxarılıb Ermənistan SSR tərkibinə verilməsini təklif edən qərarlar qəbul olundu [7]. Mitinqçilərin tələbi ilə fevralın 20-də Vilayət Sovetinin sessiyası «DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən çıxarılıb Ermənistan SSR tərkibinə verilməsi haqqında» qərar qəbul etdi. SSRİ Ali Sovetindən xahiş edildi ki, bu məsələni müsbət həll etsin. Moskva münafiqi daha da qızıxdı. Sov İKP MK Siyasi Bürosunun Bakıya gəlmiş üzvü sərhədləri dəyişdirməyin yolverilməzliyindən danışırdı. Yerevana gedən üzvü isə DQMV-dəki separatçılara haqq qazandırır [8]. Bütün bunlar Ağdərədə daha çox məskunlaşmış ermənilərin fəallığını artırır. 1988-ci ilin martında Ağdərə rayon mərkəzində azərbaycanlıların qəddarcasına döyülməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirdi.

Qorbaçov və onun ermənipərəst əlalları Azərbaycanın qanuni ərazisini ondan qoparıb Ermənistanla birləşdirmək istəyən ermənilərlə öz torpaqlarını, konstitusiyaya hüquqlarını qorumaq üçün ayağa qalxmağa məcbur olmuş azərbaycanlıların mənafelərini bərabər tutmaq kimi riyakar addımlar atdı. SSRİ rəhbəri M.Qorbaçovun 1988-ci il fevralın 23-də hər iki xalqa müraciəti [9], Sov.İKP MK-nin sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək tədbirləri haqqında 1988-ci il 24 mart [10], habelə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Dağlıq Qarabağdakı hadisələrlə bağlı müttəfiq respublikaların Azərbaycan və Ermənistanla müraciətləri ilə əlaqədar tədbirlər haqqında 1988-ci il 23 mart, mövcud ixtilafı hər iki xalqın mənafeyinə uyğun şəkildə həll etmək haqqında 1988-ci il 18 iyul [11] tarixli qərarları yaranmış vəziyyətdən real çıxış yolları göstərə bilmədi, əksinə, vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılmasının təməl daşını qoydu. Bu qərarlara əsasən Dağlıq Qarabağa müstəsna hüquqlar verildi, vilayətin bir çox məsələlərinin həlli birbaşa ittifaq nazirlik və qurumlarına tapşırıldı. Azərbaycan rəhbərliyi isə respublikanın hüquqlarının pozulmasına qarşı qəti etiraz etmək əvəzinə bu qərarların münafiqi aradan qaldırmaq işində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəyini bildirdi. 1988-ci il 11 oktyabrda Xankəndində Ə.Vəzirov və S.Harutyunyan görüşüb bu qərarların həyata keçirilməsində «koordinasiya məsələlərini müzakirə» etdilər [12].

Azərbaycanlıları ermənilərlə «dialoqa çağırın» Qorbaçov özü erməni separatizminin ideoloqlarını Kremldə söhbətə dəvət etdi. Bununla da M.Qorbaçov təsdiqlədi ki, Dağlıq Qarabağ məsələ-

sində dövlət başçısı kimi ermənilərin tərəfindədir. Baş katib bildirdi ki, bu məsələ Stalinin dövründə düzgün həll ediləməyib, onu indi demokratizm və yenidənqurma çərçivəsində həll etmək lazımdır. Bununla da erməni separatçıları daha da qızıxdı.

Ermənistan SSR Ali Soveti 15 iyun 1988-ci il tarixli qərarı ilə kobudcasına Azərbaycanın daxili işinə qarışaraq, DQMV-ni Ermənistanın tərkibinə qəbul etməyə razılıq verdi.

Bu zaman «fəaliyyətdə» olan XİK vilayətdə, o cümlədən Ağdərə rayonunda qayda-qanunu bərpa etmək əvəzinə onu Azərbaycana bağlayan iqtisadi əlaqələrinin tam qırılmasına, azərbaycanlıların buradan qovulmasına, ermənilərin silahlanmasına və quldur dəstələrində birləşməsinə şərait yaratdı. Bəhs etdiyimiz dövrdə Ağdərə rayonu ərazisində ermənilərin silah və rəqsat cəbhəanalaları yaradıldı. Apardığımız araşdırmalardan məlum olur ki, artıq 1989-cu ildə Ağdərədə «Böyük Ermənistan» vahid cəbhəsində birləşən 30 hərbi-terrorçu qrup fəaliyyət göstərirdi [13]. Ermənistanın Ağdərə rayonundakı gizli təyyarə meydanına silah və rəqsat daşıyırdı. Ağdərədə azərbaycanlılardan isə adi ov silahları da müsadirə edilirdi. Onlardan 4 min ov silahı alınmış, yaxşı silahlanmış düşmən qarşısında əliyalın, müdafiəsiz vəziyyətə salınmışdılar. XİK-nin tam imkan yaratdığı şəraitdə 1989-cu il iyunun 13-dən başlayaraq Ağdərədə azərbaycanlılar yaşayan məntəqələr blokada alındı [14]. Sovet ordu hissələrinin köməyi ilə erməni quldurları - «saqqallılar» Ağdərə ərazisindəki azərbaycanlılar yaşayan kəndlərə təzyiqlər etməyə başladılar.

1989-cu il noyabrın 28-də Dağlıq Qarabağda XİK ləğv edildi. Vilayətin o cümlədən Ağdərənin idarəsi SSRİ Ali Soveti xüsusi komissiyasının nəzarəti altında Azərbaycan SSR Təşkilat Komitəsinə tapşırıldı. Lakin yenə mərkəz tərəfindən qəti tədbirlər görülməməsi erməniləri yeni təhrikçi hərəkatlara şirnikləndirirdi. Ermənistan SSR Ali Soveti isə 1989-cu il dekabrın 1-də «Ermənistan SSR-ə Dağlıq Qarabağı birləşdirmək haqqında» qeyri-qanuni qərar qəbul etdi [15]. Bu zaman Ağdərədə Ermənistanın dövlət bayrağı qaldırıldı. İdarəçilik işləri, müəssisələr Ermənistanın nazirlik və baş idarələrinə tabe edildi. 1990-cı il yanvarın 9-da DQMV-nin, o cümlədən Ağdərənin 1990-cı il üçün sosial-iqtisadi inkişaf planı Ermənistan SSR-in dövlət planına daxil olundu. 1990-cı ildə Azərbaycan ərazisində DQMV-də Ermənistan SSR Xalq deputatları seçkiləri üzrə qeyri-qanuni seçki dairələri təşkil edildi və «deputatlar» seçildi [16]. Vəziyyət gərgin idi. 1990-cı il yanvarın 15-də SSRİ Ali Soveti Ağdərə ərazisində fəvqəladə vəziyyət elan etdi.

Sovet İmperiyası milli münafiqi daha da dərinləşdirirdi. Lakin bu yolla imperiyanın xalqlar üzərində ağalığını saxlaması artıq mümkün deyildi. Xalqın tələbi ilə 1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan Respublikası Ali Soveti respublikanın dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında bəyanat və oktyabrın 18-də bu barədə Konstitusiyaya aktın qəbulu ilə əlaqədar Ağdərə ərazisində münafiqə daha da kəskinləşdi. Bu münafiqə Ermənistanın əli ilə Azərbaycana qarşı aparılan təcavüzkar müharibəyə çevrildi [17].

1991-ci il Ağdərə rayonunda yaşayan azərbaycanlılar üçün olduqca ağır bir dövr olmuşdur. Dörd tərəfdən erməni kəndləri ilə əhatə olunan qədim azərbaycanlıların kəndləri erməni yaraqlıları

tərəfindən təhlükəli hücumlara məruz qalırdı. 1991-ci il aprelın 25-də erməni yaraqlıları Ağdərə rayonunun Aterk və Zeylik kəndlərindən Umudlu kəndini iki saatlıq iri çaplı plomyotlardan və avtomatlardan atəşə tutmuş, kəndin bir neçə sakini yaralanmış və yaşayış binalarına ağır ziyan dəymişdir [18].

«Kommunist» qəzeti 23 may 1991-ci il nömrəsində yazır ki, Ağdərə rayonunun Umudlu kəndində həyəcanlı vəziyyət yaranmışdır: erməni silahlı dəstələri bir həftəyə yaxındır ki, kəndi aramsız olaraq avtomat, pulemyot və raket atəşinə tuturlar. «Alazan» tipli raketlər bir neçə yaşayış evini dağıtmış, xeyli yaralı qeydə alınıb [19].

Erməni daşnak «Saqqallı»ları Umudlu kəndinə məxsus olan əkin sahələrində, otlaq yerlərində, meşələrdə gəzib dolaşır, adamları vahimə və qorxu içərisində saxlayırlar. Hər tərəfdən ermənilərlə əhatə olunmuş bu kənddə yaşamaq və işləmək olduqca çətinləşmişdir.

Cəzasız qaldıqlarını hiss edən quldur dəstələri daha da azğınlaşaraq Umudlu kəndinin yaxınlığında yerləşən 800 başdan çox mal-qara saxlanan dörd müasir tipli kompleksi, ot tayalarını, o cümlədən çobanların yaşayış evlərini yandırmışlar. Otuz başa yaxın qaramal alovun içində qalmış, bir qismi tələf olmuşdur.

Son günlər baş vermiş hadisələrlə əlaqədar olaraq DQMV üzrə TK-nın sədri V.Polyaniçko və fəvqəladə vəziyyət rayonunun hərbi komendantı V.Jukov Umudlu kəndində olmuş, adamlarla görüşmüş, yaranmış vəziyyəti geniş müzakirə etmiş və konkret «tədbirlər» müəyyənləşdirmişlər [20].

Lakin bütün bu tədbirlər vəziyyətdə heç bir dönüş yaratmadı. Belə ki, 1988-ci il iyunun 21-də M.Həsənov erməni quldurları tərəfindən Ağdərə rayonunun Çərəkdar kəndi yaxınlığındakı meşədə qətlə yetirilmişdir. Həmin ilin iyunun 26-da Ağdərə rayonunda günahsız adamları qanı axıdılmışdır. Murov yağlağına gedərkən yolda İmarət-Qərvənd kəndinin sakinləri atəşə tutulmuş, nəticədə D.Əzizov öldürülmüş, R.Talışov ağır yaralanmışdır [21].

Erməni terror təşkilatları Qarabağda yüzlərlə azərbaycanlı vətəndaşına qətlə yetirmişlər. «Kommunist» qəzeti 5 iyul 1991-ci il №-də yazır ki, 1991-ci il iyunun 3-də Ermənistanın 2 sakini terrorçuluqda ittiham olunaraq tutulmuşdur. Onlar dövlət təhlükəsizliyi və daxili işlər orqanlarının əməkdaşlarına silahlı müqavimət göstərmişlər.

Terrorçular Kəlbəcər rayonunun Ağdərə ilə qonşu olan yaşayış məntəqələrində dinc sakinləri girov götürərkən yaxalanmışlar. Bundan əlavə, həmin ilin iyulun 7-də səhər tezdən Ağdərə rayonunun Sırxavənd kəndi yaxınlığında 35-81 AQQƏ nömrəli «Kraz» maşını erməni yaraqlıları tərəfindən atəşə tutulmuşdur. Nəticədə Sırxavənd kəndinin 4 sakini öldürülmüşdür. Azğınlaşmış düşmənlər bununla sakitləşməmişlər. Onlar vəhşilik edərək od vurub meyidləri yandırmışlar. Mənbələrdə göstərilir ki, 1991-ci il avqustun 5-də Ağdərə rayonunun Umudlu kəndi yaxınlığındakı bütün sahəsində çalışan qadınlar ermənilər məskunlaşan Zeylik kəndi tərəfindən atəşə tutulmuşdur. 18 nəfər yaralı qeydə alınmışdır. Bundan əlavə həmin il avqustun 7-dən 8-nə keçən gecə Ağdərə rayonunun İmarət-Qərvənd kəndi ermənilər yaşayan Çapar kəndi tərəfindən atəşə tutulmuş bir neçə ev zədələnmiş və yandırılmışdır. Dinc əhali içərisində ağır xəsarət alanlar olmuşdur [22].

(Davamı var)